

Заваринська І. Ф.,

кандидат філологічних наук, викладач
кафедри мовознавства та слов'янських мов
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна.
zif30@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1343-3505>

Нестайко І. М.,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри мовознавства та слов'янських мов
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна.
nestajko_irena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7022-0573>

**ОБРАЗНІСТЬ БІБЛІЙНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У СКЛАДІ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ**

Бібліоніми є важливими складниками фонових знань реципієнтів і відіграють вагомий роль у визначенні семантичного значення фразеологізмів. У межах цієї групи мовних одиниць представлені різноманітні типи міжмовної асиметрії, яку ми розглянемо у представленому дослідженні.

Вивчення мотиваційної основи біблійної фразеології є провідною складовою сучасних наукових досліджень. Однак, незважаючи на широкий спектр таких праць (В. Ужценко, Т. Шутковський, В. Гак, А. Коваль, Е. Солодух, Т. Опанасюк, В. Жайворонок та інші), поза увагою науковців залишається системне вивчення образності слов'янських сакральних фразеологічних номінативних одиниць у зіставному аспекті.

Метою проведеною розвідки є дослідження образності фразеологічних одиниць з біблійними компонентами у лінгвокультурологічному аспекті.

Основним завданням даної статті є аналіз семантики слов'янських біблійних фразеологічних одиниць, та дослідження їхньої антропоцентричної та антропометричної образності.

Біблійна книга стала таким ситуативним контекстом, на матеріалі якого виникли бібліоніми.

Ключовим словом-компонентом у досліджувальних фразологізмах є імена перших людей Адама і Єви.

Наприклад: укр. *від Адама починати* – “дуже здалека, з самого початку” укр. *адамові діти*, книжн. – “людство, рід людський” укр. *ветхий Адам* – “старий” (Коваль, 1975); пол. *Od Adama i Ewy zaczynać* (*wyprowadzać i in.*); пол. *Nowina – Adama z raju wypędzono* (Krzyżanowski, 1978); пол. *Kiedy się Adam do Ewy zalecał* – “давно” (Krzyżanowski, 1978) – пор. укр. *за Адама, за часів Адама* – “давно” (Коваль, 1975); пол. *Żebro Adamowe nie przynosi tak wiele pożytku jak szkody* – “про жінок” (Krzyżanowski, 1978); пол. *Nieodrodna (prawdziwa) córka Ewy*; пол. *Wesołe córę Ewy* – “дівчата легкої поведінки” (Krzyżanowski, 1978); укр. *Адамове ребро* – “жінка”; укр. *адамове реберце* – “жінка” (Номис, 1993); укр. *Єва й та грішна, а про нас і балакать нічого* (Коваль, 1975); пол. *Adam zjadł jabłko, a nam skotę uczynił*; пол. *Adam ztawia na Ewę, na Adama Ewa – a oboje jedli z drzewa*; пол. *[Ewa] Jęwa jabłko zjadła, a Jadatowi wógrizkę da*; пол. *Ewa zgrzeszyła, Adama skusiła* (Krzyżanowski, 1978); укр. *Адам зів кистичку, а у нас оскома на зубах* (Номис, 1993); укр. *у костюмі Адама*; укр. *у костюмі Єви* (Коваль, 1975).

Однак, незважаючи на спільні витoki – прецедентний текст, у досліджуваних мовах спостерігаємо специфічне фразеологічне “опрацювання” цієї інформації: пол. *Cóż by Adam poradził, gdyby Bóg Ewy w raju nie posadził*; пол. *Gdy Adam gline kopał, któż komu wtedy chłopał?*; пол. *Ni ta Jadatowi samociónz, dy z Jewkóm cióngaię*. Легше жити удвох, ніж самому (Krzyżanowski, 1978); пол. *Krewny po Adamie*. Про придумані родинні зв’язки (Krzyżanowski, 1978); пол. *Dziesiąty kól w płocie – Adam Dorocie* (Krzyżanowski, 1978); пол. *Drze jak Adam*; пол. *Fora, Adamie, fora! z tak rozkosznego dwora*; пол. *Na święty Adam* – “ніколи” (бо нема такого свята); (пор. пол. *Na święty Michał w maju* – “ніколи”. У прислів’ї йдеться про св. Махайла (*św. Michała 23*); пол. *Zakon świętego Adama* – “шлюб”; пол. *Bonuje sobie jak Ewa w raju* – “дозвляти собі розкішне життя”; пол. *Diabeł Ewę po włosku zwodził, Ewa Adama po czesku, Bóg ich po niemiecku gromił, anioł zaś po węgiersku z raju wugnał* (Krzyżanowski, 1978); укр. *як Адам і Єва в раю* – “морально чиста; нехитра людина” (Номис, 1993);

Як дослідження показує, у польській мові антропонім *Адам* має значне поширення, ймовірно, саме цим зумовлена його вища фразеотворча активність, ніж в українській мові.

У специфічний спосіб у досліджуваних мовах надано значущості прецедентній інформації з біблійної легенди про *Каїна* й *Авеля*: пол. *Kainowe plemię. Kainowe plemię. Piętno Kaina* (Krzyżanowski, 1978); укр. *каїнова печать* – “тавро зради, злочину” (Номис, 1993);

Ім’я *Авеля* стало символом невинної жертви. Наприклад: укр. *Труситься, як Каїн*; укр. *Не утнеш (не утне) Каїн Абя, бо тупа шабля*; укр. *каїнова душа* – “зрадлива, підступна людина” (Номис, 1993); пол. *Czysty jak Abel* – пол. *Zbrodnia Kainowa* (Krzyżanowski, 1978); укр. *Каїн* – “злочинець, вбивця, виродок” (вживається також як лайливе слово) (Коваль, 1975); укр. *каїнове діло* – книжн. “підступні, лукаві вчинки; зрада, убивство” (Номис, 1993).

Етимологія досліджуваних одиниць спирається загалом на християнство й ідеї Старого Заповіту, де низка онімів у фразеологічних системах набуває символічності, як, до речі, й низка апелятивів, тобто вони виконують символічну функцію. Про символічність можна говорити у тому разі, якщо певному оніму властива одна й та сама конотація у принаймні кількох фразеологічних контекстах.

Ідея чогось старого, давнього представлена номінаціями пол. *Matuzalowy wiek, matuzalowe lata* (Szymczak, 1992) – укр. *Мафусаїлів вік* (Коваль, 1975) (в українській мові представлена інша трансформації прецедентної інформації, що зумовлює і її вживання).

Ще один тип міжмовної асиметрії в досліджуваних мовах становить вислови: пол. *Pamiętać (wspominać) Noego* (Krzyżanowski, 1978), пол. *Arka Noego* – “символ згоди, порятунку для істот, вибраних Богом; незграбний, великий човен”; пол. *Jak w arce Noego (Narodów się tam zważyło jak do arki Noego)* (Krzyżanowski, 1978). Український фразеологізм *Ноїв ковчег* переосмислився і вживається з різноманітними значеннями: “сива давнина”; “ветхий, застарілий предмет”; “надійний притулок”; “місце, де збираються люди різних переконань” (Коваль, 1975).

Цікавими є також антропоніми у складі ФО на позначення релігії пол. *Wyznanie mojżeszowe* – “релігія євреїв” (Szymczak, 1992) – укр. *Мойсей*. Це ім'я вживається у значенні: “пророк”, “визволитель”, “чудодій” (часто з іронічним відтінком) (Коваль, 1975).

Серед імен біблійного походження трапляється ім'я *Авраама*. Наприклад, модель “піти + у/до + чий + локус” – пол. *Pójść do Abrahama (na łono, piwo i in.)* (Krzyżanowski, 1978) – укр. *Пишов до Арама кіз пасту* (Номис, 1993).

Дослідники звернули увагу на те, що “смерть” у багатьох мовах мотивується як “подорож”. У моделі “піти + до + ім'я символічної особи + [що робити]” спостерігаємо значне варіювання компонентів: пол. *Pójść z Dawidem na harfie grać. Poszół grać na Dawidowej harfie* – “померти”. Антропонім *Abraham* асоціативно пов'язаний з уявленням про смерть (пол. *Uwidziół Abrahama* – “дожити до 50-ти років” (Krzyżanowski, 1978).

Ім'я *Яків* теж зазнало семантичних трансформацій. Воно є компонентом низки фразеологізмів, зокрема пол. *drabina Jakubowa* – “високі сходи” (Krzyżanowski, 1978).

Функціонування в досліджуваних мовах прецедентного імені *Соломон* має багато спільних рис. Ім'я царя Соломона вживається в переносному значенні: пол. *salomonowy wyrok* – “вирок, що задовольняє інтереси обох сторін, справедливий” (Bańba, 2001); пол. *mądry jak Salomon* (Bańba, 2001); укр. *Соломон мудрий* – “справедливий правитель, якому приписується багато мудрих судових рішень” (звідси крилатий вислів “суд Соломона”) (Коваль, 1975).

Окрім пророків та апостолів, імена святих також виступають компонентами фразеологізмів.

В основі вербалізацій такого значення у слов'янських мовах лежить національно-культурна інформація, пов'язані з культом святого/святої. Наприклад семантика шлюбу: пол. *Święta Katarzyna śluby ucina*; пол. *W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny* (Krzyżanowski, 1978). (Подібно до того, як на св. Андрія ворожать дівчата, так на св. Катерини ворожать хлопці, кладучи під подушку картки з іменами дівчат для того, щоб ранком витягнути одну з них).

Значне місце серед компонентів фразеологізмів обіймають імена апостолів: *Петра, Юди, Хоми* тощо.

Ім'я *Петра*, одного з перших послідовників Ісуса Христа, трапляється в складі ФО, які можна віднести до національно-специфічних під час зіставлення досліджуваних мов. Наприклад: пол. *Chodzi z kluczami jak święty Piotr*; пол. *Darzy się nieborakowi jak świętemu Piotrowi*; пол. *Dobrze jak świętemu Piotrowi w Rzymie*; пол. *Jak Piotr Chrystusa zaparł się*; пол. *Poszedłby za nim jak Piotr do Ogrojca*; пол. *Święty Pieter to robi za ciebie*; пол. *Jechać z listem od władzy do świętego Piotra* – “померти” (Krzyżanowski, 1978).

Із іменем *Петро* пов'язані фразеологізми: пол. *Piotra komu napędzić* (Krzyżanowski, 1978); пол. *pietrać się* – розм. “боятися” (від діалектної форми імені *Piotr*) (пол. пор. *Mojra mieć (napędzić, odczuwać)* – “мати страх, боятися”. Прислів'я з походження єврейське (Krzyżanowski, 1978)) – укр. укр. *Нагнав му Петра ; сміливий, як Святий Петро* (Номис, 1993). Як відомо, апостол Петро, схоплений вартою, тричі відрікся від свого вчителя Ісуса. У збірнику “Крилаті вислови в українській літературній мові” вміщено вислів – друг, що тричі відрікся (так говорять про людину, дружба якої не витримує випробувань) (Коваль, 1975).

Фразеологізм укр. *сміливий, як Святий Петро* має значення “боязлививий”, мотивація якого спирається на те, що прецедентний текст широко відомий носіям мови.

Образність фразеологізму укр. *Нагнав му Петра* – цікавий приклад метонімії, свого роду проміжний етап незавершеного переходу власного імені у загальну назву (*Петро* символізує страх). Про незавершеність зазначеного процесу свідчить той факт, що у збірці антропонім подано з великої літери.

Ім'я *Юди* теж виступає компонентом фразеологізму. Інтерлінгвальними є такі одиниці, наприклад: пол. *Judaszowy pocałunek (pozdrowienie)*. *Judaszowski postępek* (Krzyżanowski, 1978) – укр. *Іудин поцілунок*; пол. *Judaszowe srebrniki* (Krzyżanowski, 1978) – укр. *Юдині (Іудині) срібняки (срібники)*. У польській мовній картині світу основою вербалізації стало біблійне уявлення про колір волосся *Іуди*: пол. *Czyrwióny jak Judasz* (Krzyżanowski, 1978).

За допомогою цього імені вербалізовано у польській мові уявлення про хитрість, фальшивість: пол. *Judek – nie dudek* – “спритний, хитрий”; пол. *Falszowy jak Judasz*; пол. *Pocziwyś ty człek z judaszowską brodą*; пол. *[On] Won jeha kocha jak Judasz Christusa*; пол. *Mina Judasza*; пол. *Kto z*

ludźmi nieszczerze, Judaszem go witaj; пол. *I między apostoły byli Judasze* (Krzyżanowski, 1978).

В українській мові функціонують такі фразеологізми з цим компонентом, як: укр. *юдине (іудине) плем'я (поріддя, коріння і т. ін.)* – “зрадник”. В українській розмовній мові можна почути: *Юдит на мене, як той Юда Скаріоцький*. Аналогічний дериват є й у російській мові – *иудит, иудствовать* (Отін, 2004). Його ім'я набуло таких значень у російському мовному просторі: 1) Зрадник. 2) Лицемір, ханжа, фарисей. 3) Скупа людина (Отін, 2004). “Ім'я Іуди (*Иуда, Юда, Иуда Искариот*) стало позначити зрадника, лицеміра, людину продажної душі (воно виступає і як власне, і як загальне ім'я)” (Коваль, 1975).

Цікавим є також розвиток власної назви, яка перейшла у загальну, в польській мові: *judasz* 1) людина фальшива, підступна; зрадник; 2) малий отвір у дверях, найчастіше у в'язниці, через який можна спостерігати, що діється з іншого боку дверей (Szymczak, 1992).

Отже, до складу слов'янських фразеологізмів увійшло багато імен, які пов'язані з релігією. Агіоніми, як антропоцентрично зорієнтовані компоненти-оніми мовних одиниць, зазнавши переосмислення, пов'язуються в структурі фразеологічної системи здебільшого з певною календарною датою і відтворюють аксіологічний та темпоральний аспекти.

Семантику досліджуваних фразеологізмів із біблійними компонентами можна представити моделлю, значення якої ґрунтується на образах Людини: 1) як феномена, що трансформують лінгвокультурну інформацію про її стать: пол. *Żebro Adamowe nie przynosi tak wiele pożytku jak szkody*; укр. *адамове реберце*; вік: пол. *Matuzalowy wiek, matuzalowe lata*; укр. *Мафусаїлів вік*; частини тіла, зовнішність: пол. *Czyrwióny jak Judosz*; укр. *Адамове яблуко*; життя і смерть: пол. *Jechać z listem od władzyki do świętego Piotra*; пол. *Uwidził Abrahama* – “дожити до 50-ти років”; укр. *Пішов до Арама кіз пасти*; розумові здібності: пол. *mądry jak Salomon*; укр. *премудрий Соломон*; вчинки (правельні/неправельні): укр. *каїнове діло*; укр. *Іудин поцілунок*; психо-емоційна характеристика: пол. *Chodzi z kluczami jak święty Piotr*; пол. *pierać się* – розм. “боятися” (від діалектної форми імені *Piotr*) (Szymczak, 1992); пол. *Mojra mieć (napędzić, odczuwać)* – “мати страх, боятися”. Прислів'я за походженням єврейське (Krzyżanowski, 1978); пол. *Czysty jak Abel*; пол. *Nieodrodna (prawdziwa) córka Ewy*; пол. *Judaszowy pocałunek (pозdrowienie)*; пол. *Falszywy jak Judasz* (Krzyżanowski, 1978). Порівняймо: укр. *сміливий, як Святий Петро*; укр. *Каїн*; укр. *каїнова душа*; укр. *юдине плем'я (поріддя, коріння і т. ін.)* тощо.

2) як суспільної істоти, що містять інформацію про її: стосунки (родинні, дружні): пол. *Krewny po Adamie*; пол. *Dziesiąty kół w płocie – Adam Dorocie*. Ця модель ще представлена фразеологізмами, значення яких ґрунтується на образах Людини і Всесвіту, зокрема:

1) образах, співвідносних із людиною і всесвітом, що трансформують інформацію про: об'єкти, предмети: пол. *Arka Noego* –

“символ згоди, порятунку для істот, вибраних Богом; незграбний, великий човен”; пол. *drabina Jakubowa* – “дуже високі сходи” (Szymczak, 1992); укр. *адамові слізки* – “горілчані напої”, укр. *Ноїв ковчег* – “сива давнина”; “ветхий, застарілий предмет”; “надійний притулок”; “місце, де збираються люди різних переконань” (Коваль, 1975); стандарти, межі, часові проміжки, місце: пол. *Kiedy się Adam do Ewy zalecał*; пол. *Na święty Adam*; пол. *Na święty Michał w maju*; укр. *Не йде до Петра, але до Дмитра* – свято Дмитра припадає на день 26 жовтня ст.ст.

2) образи, набуті внаслідок взаємодії людини і всесвіту, що створенні на основі етнічних, історичних, літературних уявлень про певну подію, ситуацію, час, місце...), зокрема: пол. *Pójść z Dawidem na harfie grać. Poszol grać na Dawidowej harfie*; пол. *Święta Katarzyna śluby ucina* (Krzyżanowski, 1978); укр. *Пишов до Арама кіз пасту* – “померти” (Номис, 1993).

Підсумовуючи, можна зазначити наступне. До складу фразеологізмів увійшло багато імен, які пов'язані з релігією. Агіоніми, як антропоцентрично зорієнтовані компоненти-оніми досліджуваних одиниць, зазнавши переосмислення, пов'язуються у структурі фразеологічної системи здебільшого з певною календарною датою і відтворюють аксіологічний та темпоральний аспекти. В асоціативних онімах-компонентах фразеологізмів мотивованість виражається опосередковано, за допомогою різного виду (аксіологічних, символічних) асоціацій без прямого називання мотивувальної ознаки. Зіставний аналіз матеріалу показує, що семантика біблійонімів у складі досліджуваних одиниць ґрунтується на їхній образності: антропоцентричній та антропометричній. Біблійні фразеологізми у зіставлювальних слов'янських мовах характеризуються відносно однаковою кількістю. Це пов'язано з тим, що більшість таких одиниць належать до інтеркультурного фонду, тобто у всіх мовах це запозичення. Проте дослідження семантики досліджуваних одиниць показало відмінності у виокремленні фрагментів інформації, на основі якої відбувається фразеологізація. Значущим є ступінь опрацювання інформації, тобто кількість та різноманітність фразеологізмів, утворених на її основі.

Список використаної літератури

1. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові. Київ : Вища школа, 1975. 335 с. **2. Номис М.** Українські приказки, прислів'я і таке інше: Опанаса Марковича. Київ : Либідь, 1993. 768 с. **3. Отин Е. С.** Словарь коннотативных собственных имен. Донецк : ООО Юго-Восток, 2004. 412 с. **4. Bała S.** Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. Warszawa : PWN, 2001. 1096 s. **5. Krzyżanowski J.** Dzieje przysłowia polskiego w toku pięciu wieków. Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowionych polskich: t. 1–4. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978. 1210 s. **6. Szymczak M.** Słownik języka polskiego: t. 1-3. Warszawa : PWN, 1992. 1500 s.

References

1. Koval, A. P. (1975). Krylati vyslovi v ukrainiskii literaturnii movi [Widely used expressions in the Ukrainian literary language]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 2. Nomys, M. (1993). Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe: Opanasa Markovycha [Ukrainian proverbs, sayings and so on]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 3. Otin, E. S. (2004). Slovar' konnotativnyh sobstvennyh imen [Dictionary of connotative proper names]. Doneck: OOO Yugo-Vostok [in Russian]. 4. Bąba, S. (2001). Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny [Dictionary of phraseology of contemporary Polish]. Warszawa: PWN [in Poland]. 5. Krzyżanowski, J. (1978). Dzieje przysłowia polskiego w toku pięciu wieków. Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowionych polskich [The history of the Polish proverb in the course of five centuries. A new book of Polish proverbs and expressions]. Vols. 1-4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy [in Poland]. 6. Szymczak M. (1992). Słownik języka polskiego [Polish dictionary]. Vols. 1-3. Warszawa: PWN [in Poland].

Заваринська І. Ф., Нестайко І. М. Образність біблійних елементів у складі слов'янських фразеологічних одиниць

У статті розглянуто образність фразеологічних одиниць з компонентами-біблійними, етимологія яких спирається на ідеї Старого та Нового Заповітів відображається у символічності, яка закладена у знаннях народу про християнство, у сюжетах біблійних текстів, усної народної творчості і є прецедентною для певної лінгвокультури. В асоціативних онімах-компонентах фразеологізмів мотивованість виражається опосередковано, за допомогою різного виду (аксіологічних, символічних) асоціацій без прямого називання мотивувальної ознаки. Про символічність можна говорити у тому разі, якщо певному біблійному властива одна й та сама конотація у принаймні кількох фразеологічних контекстах. Дослідження мовних одиниць з біблійними компонентами у лінгвокультурологічному аспекті передбачає вирішення першорядного завдання – зіставний аналіз прецедентної інформації слов'янських біблійних фразеологізмів та дослідження їхньої антропоцентричної та антропометричної образності.

Ключові слова: фразеологізм, лінгвокультурологічний аспект, образність, прецедентна інформація, зіставний аналіз, семантика власних назв біблійного походження.

Заваринська И. Ф., Нестайко И. Н. Образность библейских элементов в составе славянских фразеологических единиц

В статье рассмотрена образность фразеологических единиц с компонентами-библионимами, этимология которых опирается на идеи Ветхого и Нового Заветов и отображается в символичности, которая заложена в знаниях народа о христианстве, в сюжетах библейских текстов, устного народного творчества и является прецедентной для определенной лингвокультуры. В ассоциативных компонентах –

библионимах фразеологизмов мотивованість виражається опосередовано, з допомогою різного виду (аксіологічних, символічних) асоціацій без прямого називання мотивованих значень. О символічності можна говорити в тому випадку, якщо в певному бібліонімі властива одна і та ж конотація, по крайній мірі, в декількох фразеологічних контекстах. Дослідження мовних одиниць з біблійними компонентами в лінгвокультурологічному аспекті передбачає рішення первинної задачі – порівняльний аналіз прецедентної інформації слов'янських біблійних фразеологизмов і дослідження їх антропоцентричної і антропометричної образності.

Ключевые слова: фразеологизм, образность, лінгвокультурологічний аспект, прецедентная інформація, порівняльний аналіз, семантика імен біблійського походження.

Zavarynska I. F., Nestajko I. M. The meaning of biblical elements in the composition of Slavic phraseological units

The article considers the specifics of the semantics of the meaning of biblical elements in the composition of Slavic phraseological units, the etymology of which is based on the ideas of the Old and New Testaments is reflected in the symbolism, which is embedded in the knowledge of Christianity, in the plots of biblical texts, oral folklore and it is a precedent for a particular linguistic culture. In associative onyms-components of phraseological units, motivation is expressed indirectly, with the help of different types (axiological, symbolic) associations without direct naming of the motivational feature. Symbolism can be said if a certain biblical name has the same connotation in at least several phraseological contexts. The study of language units with biblical components in the linguistic and cultural aspect involves solving a primary task – a comparative analysis of precedent information of Slavic biblical phraseology and the study of their anthropocentric and anthropometric imagery.

Key words: phraseology, cultural aspect, imagery, precedent information, comparative analysis, semantics of proper names of biblical origin.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2021 р.

Стаття прийнята до друку 29.09.2021 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Бачинська Г. В.